

Джерелознавство і текстологія

Надія Якобчук (Київ)

ІСТОРІЯ ВИДАННЯ ПОВНОГО ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ТА ЛИСТІВ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША У ЛИСТУВАННІ ІВАНА КАМАНІНА ДО ГАННИ БАРВІНОК

Улітку 2009 року відзначатиметься 190 річниця з дня народження Пантелеймона Олександровича Куліша – видатного українського письменника, публіциста, фольклориста та етнографа. Його перу належить безліч поетичних та прозових творів, які друкувалися у періодичній пресі, журналах та окремими виданнями. Після смерті письменника його дружина Ганна Барвінок, ставши спадкоємицею величезного родинного архіву, вирішила видати повне зібрання творів чоловіка. Цей задум спричинив багаторічну творчу співпрацю Олександри Михайлівни Куліш з відомим українським істориком та архівістом Іваном Каманіним, який став редактором майбутнього видання.

У нашій статті ми ставимо мету: здійснити джерелознавчий аналіз комплексу листів Івана Каманіна до дружини письменника, розкрити їх значення для дослідження історії української літератури і подій культурного життя України. На основі кореспонденцій ми спробуємо реконструювати історію видання повного зібрання творів Пантелеймона Куліша. Вони досліджені лише частково, що надає публікації актуальності та новизни.

Листування Івана Каманіна з Ганною Барвінок нараховує 487 одиниць, з яких 88 написані вченим. Це великі листи (2–4 аркуші), листівки, відрізи талони, уривки окремих кореспонденцій без початку або кінця. Стан епістолярію задовільний: лише деякі листи мають механічні пошкодження, що утруднюють прочитання тексту. У нашій публікації ми розглянемо лише кореспонденції, адресовані Ганні Барвінок, тому що вони містять більше інформації щодо історії видання багатотомника, ніж зворотні. Сьогодні ці листи зберігаються у двох архівних установах міста Києва – відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (53 одиниці) та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (35 одиниць).

Публікацій, що торкалися б листування Івана Каманіна з Ганною Барвінок дуже мало. У одній з наших статей ми проаналізували комплекс листів вченого до Олександри Михайлівни Куліш, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ, визначивши основні сюжети, тематику та значення кореспонденцій як історичного джерела [14, 302–316]. У додатку до публікації вміщено лист Івана Каманіна до Ганни Барвінок від 30 січня 1905 року [14, 313–315]. Щодо видання повного зібрання творів Пантелеймона Куліша вдалося також виявити коротке

повідомлення у праці Миколи Жулинського «Із забуття – в безсмертя» (1990). Автор говорить, що саме з ініціативи Олександри Михайлівни розпочалася робота з впорядкування та видання творів письменника. Вона звернулася до Івана Каманіна, який, будучи завідувачем центрального Архіву давніх актів у Києві (зараз – ЦДА України), мав великий досвід у публікації історичних документів і взяв під власну опіку особистий архів Пантелеймона Куліша. Дякуючи самовідданій роботі двох, об'єднаних спільною метою людей, світ побачили п'ять перших томів видання.

Зі змісту листів Івана Каманіна ми можемо зробити висновок, що активна підготовка до друку творів письменника розпочалася на початку ХХ століття. У грудні 1902 року вчений дав згоду стати редактором багатотомника і в загальному окреслив проект майбутнього видання. Зразком для нього стали новітні збірки праць відомих літераторів та вчених, зокрема 50-томне зібрання творів Миколи Гоголя, надруковане самим Пантелеймоном Кулішем. Тут ми бачимо перші зауваження дослідника щодо структури запланованого видання: «Все сочинения будут расположены по содержанию т.е. литературные, исторические, этнографические, критические, и полемические, исторические материалы и проч. Затем материал биографический – письма, мемуары автора и проч.; ...» [1; 1зв]. Саме тоді розпочалася найважча та найголовніша справа – підготовка до друку рукописів та уже виданих творів: пошук, звірка, атрибуція текстів, укладання приміток і коментарів, тому він попросив Ганну Барвінок вислати йому всі наявні у неї праці Пантелеймона Куліша для складання бібліографії, бо для повного зібрання потрібно «все, что только уцелело».

Наприкінці січня наступного року почалося копіювання висланих Олександром Куліш листів письменника, а Іван Каманін поставив собі за мету впорядкувати усі оригінали, а не лише ті, що готувалися до друку. Навесні систематизація листів продовжується, ведеться пошук потрібних творів у букіністів, впорядковуються наявні матеріали. У липні вчений отримав кореспонденції Пантелеймона Куліша від Михайла Старицького і повідомив, що скоро надішле план розподілу праць письменника за хронологією та по групам, а на початку осені планує почати роботу з комплектування томів [2; 1зв–2].

З листа, датованого 11 серпня 1903 року, довідуємося, що Іван Каманін консультувався із власником типографії Тимофієм Григоровичем Мейнандером, який визначив об'єм видання – у 15–20 томів, назвавши ціну за том – 10 карбованців. Крім того, він побував у Чернігівському земському музеї Василя Васильовича Тарновського, ознайомився з рукописами та картинами Пантелеймона Куліша і домовився з Андрієм Павловичем Шелухіним про організацію переписування. Через місяць вчений продовжив опрацьовувати твори письменника і висловив припущення, що у кінці року розпочне друк [3; 1зв].

У жовтні цього ж року Іван Михайлович Каманін склав програму видання, визначивши структуру та зміст багатотомника: «Я розібрав твори Пант[елеймона] Ол[ександрови]ча і розділив їх на такі відділи: літературні произведения, вірші, драми, оповідання і романи; усі вони займуть тома чотири або й п'ять; 2, Історичні твори томів вісім; 3, Історія язика і літератури – тома два чи три; сюди увійдуть і полемічні статті; 4, Етнографічні твори – один або два тома; 5, Письма – два тома; сюди увійде і біографія» [13; 3зв]. Він розшукує часописи, де друкувалися поезії Пантелеймона Куліша – «Основу», «Чернігівський листок», «Зорю», «Мету», а також турбується про видавця для повного зібрання творів письменника.

З листів дізнаємося, що у підготовці рукописів до друку активну участь брали діячі, які знали Пантелеймона Куліша особисто. Так Іван Іванович Білозерський надіслав вченому свою колекцію матеріалів письменника: рукописи, листи, малюнки, вірші тощо. З початку 1904 року вчений активно листується з Василем Петровичем Горленком, який надавав потрібні книги, поради та обіцяв організувати копіювання необхідних творів у Петербурзі, звертається до Бориса Грінченка, у бібліотеці якого було чимало галицьких видань, де публікувалися твори Пантелеймона Куліша.

У квітні 1904 року переписування творів та листів письменника перебувало на завершальному етапі, а редактор планував влітку закінчити збір матеріалів, що містилися у

*Текст цитат подано відповідно до норм сучасного правопису. Мовностилістичні особливості, авторську лексику та написання деяких слів збережено відповідно до оригіналів.

часописах, які друкувалися у Російській імперії і відправити їх до цензурного комітету у Петербург [13; 5]. Восени розпочато копіювання творів Пантелеймона Куліша, розміщених у західноукраїнських виданнях, і ця робота тривала до початку наступного року: «Рукописи Пант[елеймона] Ол[ександровича] і усі ненапечатані його «письма», листи – закінчують перепискою. Не мало вже попереписувано й печатаного. Попереду ж треба кінчать з рукописами» [13; 13–13зв].

Улітку 1905 року Іван Каманін сповістив, що переписка творів, виявлених у Києві, майже завершена. Через Бориса Грінченка замовлено копії деяких рукописів у Чернігові, налагоджується організація переписки у Львові та Петербурзі. З листа від 4 жовтня дізнаємося, що у Києві уже зроблено рукописні копії невиданих повістей письменника, замовлено переписування віршованого перекладу Псалтиря та перекладу Флетчера. Також вчений отримав від Олександри Куліш цінні джерела для біографії Пантелеймона Куліша – книги «Нові і перемінні звізди» і «Кілька споминів про Куліша та його другу Ганну Барвінок» Івана Пулюя. Наприкінці 1905 року залишилося зібрати твори, виявлені у Петербурзі та Львові, і тут вчений сподівається на підтримку Надії Плетнєвої та Михайла Грушевського.

На цікавий момент натрапляємо у листі від 14 лютого 1906 року. Вчений попередив Ганну Барвінок, що зараз недоцільно надавати дозвіл на друк збірників великих творів Пантелеймона Куліша іншим видавцям, бо це загальмує розпродаж майбутнього багатотомника. У цій же кореспонденції знаходимо інформацію, що роботу над працями письменника дослідник вважає найголовнішою, безперервно займається нею і у даний час особисто звіряє рукописи. Він звернув увагу на деякі особливості історичних поезій Пантелеймона Куліша, надрукованих у журналі «Основа» та у збірці «Досвітки», які потрібно врахувати, тому що видання має не тільки задовольнити вимоги широкої публіки, але й бути науковим [13; 21зв–22]. Перевірка переписаних рукописів проводилася вченим дуже ретельно, до опрацювання залучалися не тільки твори письменника, але й публікації про нього у періодичній пресі початку ХХ століття.

Через місяць Іван Каманін повідомив, що під його наглядом робиться копія другого тому «Матеріалов до истории возсоединения Руси», який планували видати ще навесні 1905 року [13; 9зв], але тоді був отриманий лише дозвіл на друк, який вірогідно розпочався через рік. Оригінал праці передбачалося передати до Чернігівського земського музею Василя Тарновського [13; 24зв]. Зберігся надісланий Ганні Барвінок зразок заяви до Київської Археографічної Комісії з проханням надрукувати рукопис цієї праці [13; 55–55зв].

У травні Надія Плетнєва переписує для Івана Михайловича твори Пантелеймона Куліша (зокрема «Хутірну філософію») у Петербурзі. Крім того, вченому вдалося відшукати невідому раніше працю письменника «Ответ г. Надхину о Запорожском козачестве», яку той послав до Московського товариства історії та старожитностей. Також він отримав листи Альфреда Рамбо до Пантелеймона Куліша.

З листа, датованого кінцем червня 1906 року, дізнаємося про історію та географію видання праці письменника «Святе Письмо». Уперше її надруковано 1869 року у Львові додатком до журналу «Правда». Тоді опублікували першу частину Біблії – п'ять книг Мусієвих. У 1871 році Євангелія були видані громадським коштом у Відні; їх вдалося знайти у одного вчителя гімназії у Києві. Також згадуються інші праці письменника: «Крашанка», «Іов», «Слава», «Розмова» та наведено зміст праці «Хутірна філософія».

На кінець серпня Іван Михайлович Каманін склав програму видання творів Пантелеймона Куліша, яка була надіслана авторитетним громадським діячам: Василю Горленку, Івану Білозерському, Андрію Стороженку, Миколі Дашкевичу, М. Кочубею, Івану Пулюю. «Зібравши і обговоривши усі поради і думки, – писав учений, – я пришло своє мнение як треба почати друк і тоді з Божою допомогою приймемося до роботи» [13; 29]. Також упорядники готували до друку в різних газетах так званий «Зазивний лист» до української та російської інтелігенції про відкриття передплати на видання. Крім того, у листі від 30 серпня 1906 року міститься цікава інформація про виданий Пантелеймоном Кулішем альбом офортних малюнків «Живописна Україна», який на початок ХХ століття уже став бібліографічною рідкістю, а також згадується його стаття «Польща і Русь», необхідна Івану Каманіну для написання біографії письменника.

У вересні вчений отримав вірші, яких не вистачало для видання. Упорядники розпочали вирішувати питання організаційного характеру (підбір шрифтів, портретів, паперу, видатки на друк). У листі зазначено, що майбутнє видання міститиме не менше 15 томів, не враховуючи перекладів Вільяма Шекспіра і Джорджа Гордона Байрона. Кожен том планувалося видавати у 3000 екземплярів, об'ємом 500 сторінок. Взагалі у цей час думки Івана Каманіна були повністю зайняті підготовкою багатотомника. «Хожу и думаю о предстоящем издании», – писав він Ганні Барвінок. Наступного місяця вчений отримав відгуки на програму повного зібрання творів та поради щодо його накладу, ціни, правопису. У цьому ж листі (від 25 жовтня 1906 р.) він вперше говорить про переднє слово до першого тому, яке, як і коментарі, планує написати особисто, адже у серйозного наукового видання має бути відповідна передмова: «... я предисловие напишу сам и никого не допущу до участия в нем». Тут же маємо інформацію про основний сюжет майбутнього переднього слова: «В предисловии же надо сказать о значении литературных трудов и научных сочинений его (Пантелеймона Кулиша – авт.) для истории украинского самосознания; так как это значение обуславливает самое издание сочинений...» [13; 34].

З наступних кореспонденцій дізнаємося, що у січні–лютому 1907 року перші томи повного зібрання творів та листів Пантелеймона Кулиша укомплектовано і віддано в набір. На кінець січня з'явилися перші друковані аркуші першого з них, до якого включено віршовані збірки письменника та невеликі за обсягом твори: «Досвіткі», «Дзвін», «Хутірна поезія», «Магомет і Хадиза». Робота просувається дуже повільно, бо упорядники прагнуть уникнути помилок та описок [13; 35–35зв]. Паралельно вирішувалися організаційні та фінансові питання. Під час друку Іван Каманін планував керуватися рекомендаціями, отриманими від Миколи Дашкевича, Андрія Стороженка, Василя Горленка, Івана Білозерського, а також звернутися до петербурзьких видавців Маврикія Осиповича Вольфа та Адольфа Федоровича Маркса. Взагалі усі проблеми з приводу цензури, друку, договорів з типографіями вирішувалися з урахуванням побажань Ганни Барвінок.

Лист від 23 лютого містить цінну інформацію про псевдоніми Пантелеймона Олександровича Кулиша «Невідомий» та «Іван Гроза» (першим підписано кілька віршів в «Основі», а другий вченому виявити не вдалося), а також його сатиричний твір «Кулиш у пеклі», хоч Олександра Михайлівна була проти включення його до видання з етичних міркувань [13; 38–38зв].

У березні 1907 року продовжують копіювати статті письменника у Петербурзі, а за місяць має початися друк видання, тому упорядники погоджують питання тиражу, ціни за том, гонорар редактору, розрахунків з типографіями. З листів дізнаємося, що перший том вийде накладом у 3000 примірників, а його друк обійдеться у 1000–1200 карбованців. Час на видання визначено у 2–3 місяці, хоча в подальшому Ганна Барвінок, як і типографи, наполягала на щомісячному випуску томів. З епістоляріїв ми довідуємося, що новому виданню на початку свого створення уже доводилося долати конкуренцію. Адже саме у цей час до Олександри Михайлівни звернувся львівський видавець Юліан Романчук з проханням дозволити надрукувати тритомник поезій Пантелеймона Кулиша. А це не лише могло загальмувати справу, але й звузити рамки поширення тиражу повного зібрання.

Протягом квітня-червня вчений працював з типографом, щоб вирахувати кількість друкованих аркушів видання і визначити точне число томів, а також готував матеріал для оголошення про передплату. Ці обрахунки, як бачимо з наступних листів, завершилися на початку липня 1907 року. Тут же він зазначив, що видання, яке вони з Ганною Барвінок готують, є дуже цікавим і пояснив чому саме, характеризуючи творчий геній Пантелеймона Кулиша: «[П.] Кулиша совсем не знают и судят о нем по пристрастной критике его литературных противников и врагов. Стих [П.] Кулиша также чарует своей мелодией, но он, кроме того, неподражаемый рассказчик... . Не было такой стороны науки и жизни, которой бы не касался [П.] Кулиш... . Из трех корифеев 60-х годов, в эпоху возрождения национального украинского самосознания [П.] Кулиш является безспорно самым ярким выразителем ея. Соединяя в себе дарования [Т.] Шевченка и [Н.] Костомарова, он превосходит их широтой своих научных интересов, разнообразием своей деятельности, глубиной мысли. [П.] Кулиш же и поэт, и историк, и чудный романист, и публицист, и этнограф; не говорю уже о переводах [Х] [В.] Шекспира и [Дж. Г.] Байрона» [4; 3зв]. У липні Іван Каманін повідомив, що друк видання почнеться «в самом скором времени», а у середині серпня надіслав Олександрі Михайлівні

проект оголошення про передплату на багатотомник, яке він хотів помістити, як додаток, у найбільш поширених російських і українських газетах.

З листа від 30 серпня 1907 року черпаємо відомості про задум вченого щодо укладання біографії письменника, запланованої для останнього тому. Іван Михайлович поставив собі за мету «написати не біографію, а життє святого Пантелеймона», бо, заглиблюючись у творчість письменника, бачив його пророком.

Восени 1907 року Іван Каманін і Ганна Барвінок спілкувалися з приводу періодичності виходу томів, підбору портретів, умов відкриття банківського рахунку для оплати послуг друкарні та складання довіреності для дослідника на ведення видання. На цей час уже були готові оголошення (українською та російською мовами) про передплату, яку у Києві погодилися відкрити у книгарні журналу «Київська старовина». 25 вересня вчений написав Ганні Барвінок: «Я теперь прежде всего забочусь о первом томе». Для його виходу в світ практично все готово. Вчений розпочав розсилати до газет оголошення про передплату і запросив коректора, щоб швидше звіряти надруковані аркуші і організувати щомісячний друк томів.

Листи, датовані груднем 1907 року, вміщують інформацію про неперервну роботу над першим томом творів Пантелеймона Куліша: виготовлення перших редакторських аркушів, підготовку приміток і коментарів до кожної збірки поезій, які розташовувалися за тематичним та хронологічним принципом. Тут маємо відомості про історію видання збірок «Три сльози дівочи» та «Досвітки», а також перелік псевдонімів письменника, надісланих Ганною Барвінок [13; 41–41зв]. Крім того, дізнаємося, що видання міститиме багато портретів з родинного архіву Кулішів. Також дописувачі обговорювали фінансові проблеми. Так довідуємося, що 10 примірників буде виготовлено на дорогому папері, бо вони призначені на подарунки «важним особам». Взагалі можна зробити висновок, що на кінець 1907 року друк успішно просувається, тому перший том скоро побачить світ.

У березні 1908 року вчений надіслав Ганні Барвінок 15 друкованих аркушів першого тому і отримав від Петра Януаровича Стебницького два зошити віршів Пантелеймона Куліша, що публікувалися у часописах «Газета А. Гатцука» та «Днепр» і будуть вміщені у першій частині. У цей час він друкує оголошення про передплату та вихід видання у газетах: «Рада», «Рідний Край», «Киевлянин», «Киевская Мысль», «Киевские ведомости». Іван Каманін зазначав, що велика кількість киян дуже зацікавлена у появі багатотомника, який, на жаль, не уникне нападок критиків. Вчений назвав Пантелеймона Куліша «винятковим явищем на Святій Русі», його праці і погляди ще не скоро зрозуміють, оскільки він випередив своїх попередників, і на початку ХХ століття його девіз «Культурі служимо» не є популярним [5; 2].

У травні друк першого тому повного зібрання творів, до якого увійшли поезії Пантелеймона Куліша до 1879 р. включно, було закінчено, а у червні він вийшов у світ, справивши велике враження на громадськість [13; 46]. Подарункові видання були надіслані Олександрі Куліш, Івану Білозерському, Івану Пулюю, Осипу Маковою, Володимирі Шенроку.

У липні 1908 року розпочався друк другого тому видання, а у вересні Ганна Барвінок отримала перші коректурні аркуші. Тираж першого тому було повністю видрукувано і передано на зберігання до Київського архіву. В одному з листів без дати, який за змістом можна віднести до листопада 1908 року, вчений привітав Олександрі Михайлівну з виходом у світ другої частини повного зібрання творів Пантелеймона Куліша і вислав перший друкований аркуш наступної [10; 1]. На початку грудня до друку подано матеріали третього тому: уже надруковано збірку «Дзвін», друкується сатира «Куліш у пеклі». Вчений заявляв, що ця книга буде зовсім новою для російської громадськості.

У січні 1909 року на завершальному етапі перебував друк третього тому, куди увійшли всі вірші письменника, які вдалося розшукати, зокрема раніше невідомі поезії, датовані 1896 роком. З появою останнього, на думку Івана Каманіна, вдалося воскресити найкращу сторону творчості Пантелеймона Куліша. Три перші томи упорядники планували продавати лише разом. Третій том вийшов друком у липні 1909 року. Книга була досить велика за обсягом (понад 700 сторінок). У листах, датованих січнем–березнем 1909 року, вчений порушив питання про скорочення четвертого тому до 1000 примірників, а усіх наступних – до 500 з метою здешевлення видання [13; 50зв–51]. Четверту частину багатотомника складатимуть драматичні твори Пантелеймона Куліша. Через нестачу коштів її тираж скорочують спочатку

до 300, а потім до 100 екземплярів. Цікавим моментом листа від 30 березня є точне визначення мети, що стояла перед дописувачами: «сделать издание точным и представить таким Пант[елеймона] Ал[ександровича] каким он был в своей сущности, т. е. истинного Пант[елеймона] Ал[ександровича]».

Як видно з подальших епістоляріїв, у 1909 році перед упорядниками гостро постали фінансові труднощі: грошей на видання усіх 20 томів може не вистачити. Хоча інтерес до видання зростав, число передплатників залишалося невеликим (близько 60 осіб), що призводило до збільшення ціни одного тома до 50 або і 100 карб. У жовтні вчений говорить, що для продовження друку можна закрити передплату, максимально скоротити тираж та збільшити ціну. Рішення про припинення передплати було прийнято у грудні (її закрили після виходу четвертого тому), адже віддрукованих примірників могло не вистачити на всіх. Четвертий том видання, крім творів, містив 14 чи 16 малюнків, зроблених Пантелеймоном Кулішем. Його друк перебуває на завершальному етапі, він побачив світ взимку 1910 року [6; 1]. Наступний п'ятий том планувалося видати накладом 100 примірників. 20-томник вчений пропонував продавати по 100 карбованців, щоб зібрати кошти на видання хоча б десяти томів. Упорядники вирішують продовжувати свою справу поки вистачить сил. Ганна Барвінок навіть думала влаштуватися вихователькою у багату родину, щоб заробити кошти на продовження друку, хоча учений скеровував її до літературної праці [9; 1].

З листів за 1910 рік дізнаємося, що, незважаючи на нестачу коштів, робота над багатотомником продовжується. На початку липня у друці перебував п'ятий том видання, який планувалося завершити до 27 липня – річниці з дня народження Пантелеймона Куліша. До нього увійшли прозові твори письменника, останнім з яких була «Орися». До друку готувався наступний шостий том, який планувалося розпочати «Чорною Радою», у примітках до якої будуть згадані попередні видання роману [13; 62–62зв].

У листі від 6 грудня міститься інформація, що п'ятий том повного зібрання творів уже видано, а друк наступної частини закінчується. Тут знаходимо відомості про зміст останньої. До неї увійдуть романи і повісті «Чорна Рада», «Алексей Однорог», «Ульяна Терентьевна» та інші, а обсяг становитиме 35 друкованих аркушів. «Чорна Рада» друкуватиметься українською мовою за виданням, датованим 1857 роком. Вчений планував помістити на сторінках роману ілюстрації, знайдені в одеському виданні 1882 року та у колекції Івана Білозерського, якщо останній згодиться їх надати [7; 1зв]. У цьому ж місяці вирішувалися питання про портрети для шостого тому, а Іван Каманін повідомляв, що скоро почнеться друк сьомого тому видання [7; 1зв]. Крім того, в цей час вчений зазначив, що підніматиме передплату на все видання до 40 крб., а у подальшому вона зросте до 60–75 карб.

На початку січня 1911 року готувався до виходу шостий том повного зібрання творів. Редактор висловлював плани щодо наступної частини. У сьомому томі планувалося надрукувати «Перші п'ять розділів «Чорної Ради», які відрізнялися від відомого тексту роману, «Киевские богемольцы», «Незабудки» [8; 2].

Кілька з виявлених листів не мають дати, однак за змістом їх можна віднести до 1906–1908 років. В одному з них ми натрапляємо на цікаву інформацію про остаточне узгодження змісту біографії Пантелеймона Куліша, передмови, приміток та посвяти до багатотомника. Можна зробити висновок, що біографія є найголовнішим складовим елементом великого видання, а для самого вченого – першочерговим завданням: «Биография Пант[елеймона] Ал[ександровича], обстоятельная исчерпывающая все и разъясняющая потомству характер, думы, творчество и деятельность славного мужа Украины... – ... моя всегдашняя забота в эти годы. Я стремлюсь глубоко проникнуть в его, [П.] Кулиша, душу, чтобы почувствовать то, что он чувствовал» [13; 68]. Поряд з цим дізнаємося, що Ганні Барвінок вислано для ознайомлення зразок посвяти для видання. Стосовно характеристики передмови та приміток читаємо наступне: «В придисловии я даю только объяснение приемов, принятых при издании, а в примечаниях в конце тома только о внешней судьбе стихотворений, что же касается их содержания, смысла, их идей, ... эстетического значения – все это будет в биографии» [13; 70].

Інший лист без початку вміщує у собі бібліографію частини творів Пантелеймона Куліша, надрукованих у російській та українській періодиці та пресі [11; 1–1зв].

Отже, можемо зробити висновок, що на основі розглянутого вище комплексу листів відомого українського історика та архівіста Івана Каманіна до Ганни Барвінок, виявлених у фондах відділу рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, можна майже по днях відтворити процес видання частини повного зібрання творів та листів Пантелеймона Олександровича Куліша. Детально описані обставини укладання, структура і зміст кожного тому. Ця робота вимагала багато зусиль та відповідних коштів і, читаючи листи, ми пересвідчуємося наскільки важко було на початку ХХ століття підготувати ґрунтовне багатотомне видання. Упорядникам вдалося надрукувати 6 томів повного зібрання творів, хоча серед громадськості набули поширення лише перші п'ять. Можливо шосту частину видали дуже малим тиражем, адже в листуванні знаходимо повідомлення, що у грудні 1910 року вона перебуває у друці, або не змогли додрукувати через брак коштів. Листування Івана Каманіна з Ганною Барвінок тривало до середини 1911 року. Найвірогідніше, що після смерті Олександри Михайлівни, у липні цього ж року, видання повного зібрання творів Пантелеймона Куліша припинилося. Проаналізувавши епістолярій, ми можемо сказати, що упорядники багатотомника проробили титанічну роботу і, незважаючи на фінансові труднощі, цензурні бар'єри, появу конкурентних видань, змогли відродити для української громадськості хоча б частину багатотомної творчої спадщини одного з найяскравіших представників вітчизняної літератури. Крім того, за виявленими кореспонденціями можна уточнити авторство, хронологію, бібліографію поезій і прози Пантелеймона Куліша та ряд його псевдонімів.

Розглянутий у нашій статті комплекс листів Івана Каманіна до Ганни Барвінок має значну інформативну цінність для дослідження культурного життя і видавничої справи України і може бути цікавим насамперед для дослідників історії української літератури ХІХ століття, філологів, письменників, істориків та джерелознавців.

Література:

1. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (далі – ІЛ НАН України). – Ф. 19. – Од. зб. 1258. – 3 арк.
2. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1262. – 2 арк.
3. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1267. – 2 арк.
4. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1276. – 4 арк.
5. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1286. – 4 арк.
6. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1293. – 2 арк.
7. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1296. – 2 арк.
8. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1298. – 2 арк.
9. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1303. – 2 арк.
10. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1305. – 2 арк.
11. ІЛ НАН України. – Ф. 19. – Од. зб. 1311. – 1 арк.
12. Жулинський М. Із забуття – в безсмертя (сторінки призабутої спадщини) / Микола Жулинський. – К. : «Дніпро», 1990. – 447с.
13. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. І. – №№49724–49756 (Листи І. М. Каманіна до О. М. Куліш. 15 квітня 1903 р. – 21 липня 1910 р.). – 73арк.
14. Яacobчук Н. Листування І. М. Каманіна з Ганною Барвінок (1901–1910) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського / Надія Яacobчук // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – Т. 16. – С. 302–316.

The History of Publication of a Complete Works and Letters of Pantelejmon Kulish in the Correspondence of Ivan Kamanin and Hanna Barvinok

A source study analysis of the complex of letters of I. M. Kamanin to A. M. Kulish (Hanna Barvinok) is carried out in the article. Significance and informative value of this correspondence are determined. The publication process of a part of the complete works of P. A. Kulish is reproduced on the basis of the mentioned letters.